

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
імені Богдана Гаврилишина

Кафедра політології та філософії

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА дипломна РОБОТА

на тему:

**«СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ»**

Спеціальність 052 – Політологія
Освітньо-професійна програма – Міжнародні та регіональні політичні
комунікації

Виконала: студентка IV курсу, групи ПОЛ-41
спеціальності «Політологія», **Токарчук Надія**

Науковий керівник: кандидат історичних наук.
доцент Гурик М. І. _____

Випускна кваліфікаційну роботу
Допущено до захисту
«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4-5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ	6-13
1.1 Соціальна нерівність і соціальні конфлікти: основні теоретичні підходи до дослідження проблеми	6-9
1.2 Нерівність і соціальні виключення в повсякденному спілкуванні: категорії і наслідки для соціальної політики.....	10-13
Висновки до Розділу 1.	14
РОЗДІЛ 2. НЕРІВНІСТЬ В СОЦІАЛЬНО ПРОСТОРОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: РОЗДУМИ НАВКОЛО КОНФЛІКТНОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	15-
2.1 Соціальна нерівність: політологічна й соціологічна рефлексії	15-19
2.2 Соціальна нерівність як політична проблема	20-24
Висновки до Розділу 2.....	25
РОЗДІЛ 3 СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	26-35
3. 1 Соціальна нерівність як перешкода на шляху становлення інформаційного суспільства	26-30
3.2 Соціальна нерівність як закономірність глобального світового розвитку	31-35
Висновки до Розділу 3	36
ВИСНОВКИ	37-38
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	39-42

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перехід країни до нового економіко-політичного устрою, що супроводжувався великомасштабними реформами у всіх сферах її життєдіяльності, призвів до трансформації критеріїв соціальної нерівності. Параметри соціальної нерівності, що формували соціальну структуру радянського суспільства, втратили свою панівну роль. Становлення багатокладної економіки та значної диференціації рівня доходів різних соціальних груп привели до появи нових соціальних спільностей з іншими взаємозв'язками та ієрархією.

Ці зміни протягом кількох років значно змінили соціальну структуру сучасного суспільства і соціальний статус більшості його членів. Трансформаційні процеси ще незавершені, динаміка суспільних процесів вимагає постійного дослідження різних характеристик нерівності, оскільки соціальна ідентифікація індивідів постійно змінюється.

Сучасне вивчення соціальної нерівності спирається на фундаментальну наукову базу, сформовану вітчизняними та закордонними вченими. Передумови філософського осмислення цієї проблеми було закладено ще в античний період, розвиток вони отримали у Середньовіччі та в епоху Відродження. Значний внесок у формування вчення про соціальну нерівність зробили західноєвропейські дослідники кінця XVII – початку XVIII ст., такі як: Ж. Руссо, Ф. Бекон, Ж. Кондорс. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. питання соціальної нерівності досліджують А. Сміт, А. Сен-Сімон, Ф. Кене, О. Тьєррі, Ф. Міньє, Ф. Гізо, Е. Дюркгейм, Р. Спенсер, К. Маркс, М. Вебер, Т. Веблен, М. Хальбвакс та інші.

У XX столітті дослідження проблеми соціальної нерівності активізувалося в теоріях соціальної стратифікації П. Сорокіна, структурного функціоналізму Л. Уорнера, К. Девіса, У. Мура, «менеджерське суспільство» А. Берля, Г. Мінза, Дж. Бернхем, соціального конфлікту Л. Козера, Р. Дарендорфа та інших. Ідеї соціальної нерівності зустрічаються в працях вітчизняних

дослідників: В. О. Ключевського, М. М. Ковалевського, Г. В. Осипова, В. С. Семенова, В. І. Ільїна, Ю.А. Левада та інших.

Визнаючи досить високий рівень і наукову цінність вітчизняних та закордонних робіт у цій галузі, слід зазначити недостатню дослідницьку увагу питанням, які пов'язані зі станом та тенденціями соціальної нерівності в сучасному суспільстві. Все це й зумовило визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження.

Метою дослідження є проведення аналізу соціальної нерівності як політичної проблеми в глобалізованому світі.

Об'єктом дослідження постає соціальна нерівність у глобальному просторі.

Предметом дослідження є стан і регіональна динаміка нерівності в суспільстві.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення **наступних завдань**:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження соціальної нерівності;
- уточнити сутність, чинники формування та розвитку нерівності елементів соціальної структури суспільства;
- подати характеристику соціальної нерівності та соціальних конфліктів;
- проаналізувати соціальну нерівність з філософської та соціологічної думки;
- розкрити соціальну нерівність як політичну проблему;
- дослідити соціальну нерівність у сучасному світі.

Теоретико-методологічна основа дослідження. В основу дослідження покладено теорію політичного стратифікаційного підходу М. Вебера; застосовано такі теоретико-методологічні підходи, як: порівняльно-історичний, структурно-функціональний, метод соціального моделювання.

Апробація роботи. Окремі положення дипломної роботи доповідалися на конференціях «Наукові орієнтири: теорія і практика досліджень» (Тернопіль, 15

грудня 2023 р.) та «Інформаційна гігієна в соціальних мережах» (Тернопіль, 30 квітня 2024 р.

Структура роботи. вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 44 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1 Соціальна нерівність і соціальні конфлікти: основні теоретичні підходи до дослідження проблеми

У сучасних умовах глобальних змін домінує таке наукове знання, яке базується на ліберальній ідеологемі світорозуміння капіталізму як чогось кращого з усіх чинних форм людського об'єднання і незмінного завдяки своїй позитивній динаміці, виявилось неадекватним для пояснення суті соціальної нерівності та причини, що зумовлює його розширення та поглиблення. Поняття «соціальна мобільність» дає можливість виявити особливості механізму подолання соціальної нерівності (переходу з однієї соціальної групи, страти в інші з метою підвищення соціального статусу, доходу, влади, престижу) для різних соціальних груп у тому чи іншому суспільстві. Термін «соціальна мобільність» був введений у науковий обіг П. Сорокіним у 1927 р. у роботі «Соціальна мобільність» [3], надалі він став застосовуватися в аналізі соціальної структури відкритого та закритого суспільства.

Об'єктивними показниками соціальної мобільності можуть бути зміни в соціальній структурі суспільства під впливом різного роду факторів (соціально-економічних, політичних, культурних та ін.). З давніх-давен вчені замислювалися над природою стосунків між людьми, над важкою долею більшості людей, над проблемою пригноблених і гнобителів, над справедливістю чи несправедливістю нерівності.

У доіндустріальних суспільствах нерівності та стратифікація представлялися значною мірою чимось природним. Такі уявлення були пов'язані з космологічним чи теоцентричним світовідчуттям, а справедливість матеріальної та соціальної нерівності розглядалася як похідна природного чи надприродного порядку. Ще давньогрецький філософ Платон розмірковував над розшаруванням людей багатих і бідних. Він говорив, що держава є ніби

двома державами. Одну складають бідні, іншу – багаті, і всі вони живуть разом, будуючи один одному усілякі підступи. Платон був «першим політичним ідеологом, який мислив у термінах класів», вважає К. Поппер [8].

Арістотель у «Політиці» теж розглянув питання соціальної нерівності. Він писав, що нині у всіх державах є три елементи: «один клас – дуже багатий; інший – дуже бідний; третій – середній. Цей третій – найкращий, оскільки його члени за умовами життя найбільш готові дотримуватися раціонального принципу. Багаті ж і бідняки натрапляють на труднощі в дотриманні цього принципу. Саме з бідняків та багатіїв одні виростають злочинцями, інші – шахраями. Краще суспільство формується із середнього класу, і держава, де цей клас чисельніший і сильніший, ніж обидва інші, разом узяті, управляє найкраще, бо там забезпечена суспільна рівновага» [8].

І досі суть усіх обговорень проблем нерівності та соціальної справедливості зводиться до тих самих питань, які ставили та обговорювали великі греки. Вирішальний вплив на уявлення про сутність, форми та функції соціальної нерівності здійснив М. Вебер — класик світової соціологічної теорії. Ідейна основа поглядів М. Вебера у тому, що індивід є суб'єктом дії, а типовий індивід — суб'єктом соціальної дії. Він прагнув розвинути альтернативний аналіз, виходячи з множинності джерел соціальної ієрархії. «Відмінності у власності породжують економічні класи; відмінності, що стосуються влади, породжують політичні партії, а престижні відмінності дають статусні угруповання, чи страти. Звідси він сформулював своє уявлення про «три автономні виміри стратифікації» [6].

Веберівське трактування соціальної нерівності передбачає, що в одному й тому ж людському матеріалі, виступаючи у різних конфігураціях, існують і взаємодіють три типи стратифікаційних ієрархій. Вони значною мірою незалежні одна від одної та з різних сторін і на різних принципах упорядковують та стабілізують поведінку членів суспільства. Такий підхід, на думку Вебера, «дозволяє краще зрозуміти закономірності розвитку та будови суспільства, ніж припущення чистого зв'язку між ними та поділ їх на

«первинні» та «похідні», особливо коли йдеться про свободу та соціальну справедливість» [6].

Виділяючи основні критерії соціальної стратифікації (дохід, влада, освіта та професійний престиж), автори цих теорій розходяться у визначенні підстав соціальної нерівності. Представники функціоналістської теорії соціальної стратифікації К. Девіс, Е. Дюркгейм, У. Мур, Т. Парсонс пояснюють існування соціальної нерівності поділом праці, значущість якого визначається виконуваними індивідом функціями [10].

Таким чином, теорія стратифікації, яка пояснює існування нерівності в суспільстві здебільшого об'єктивними причинами (показниками), сприяє з'ясуванню причин виникнення соціальних конфліктів. Більшість авторів сходяться на думці, що соціальна нерівність є природною, нормальним станом суспільного розвитку, тому соціальні конфлікти також природні й вічні, а отже, необхідно навчитися керувати ними. Справді, з одного боку, соціальна нерівність є рушійною силою прогресивного розвитку суспільства, з іншого – призводить до конфліктів між різними соціальними групами, що має негативні наслідки для суспільства. Деякі соціальні рухи та групи (наприклад, групи проти будівництва ядерних об'єктів, групи проти заподіювати шкоду навколишньому середовищу) застосовують терористичні методи для боротьби з загрозами та ризиками. М. Кастельс розглядає у своїй теорії феномен «соціальної ексклюзивності» – втрату статусу індивідом шляхом виключення його із соціальних груп. М. Луман вказував, що «найгіршим сценарієм розвитку суспільства буде той, у якому одні громадяни будуть включені до функціональних систем, а інші – виключені з них» [14].

М. Кастельс, Дж. Ріфкін, Дж. Уррі та інші автори описують соціальну нерівність за допомогою поняття «мережа», тобто представляючи суспільство у вигляді горизонтальних і вертикальних «каналів», «потоків». Вони вважають, що найважливішими факторами успішного існування в суспільстві є так звані вузли, де зосереджені найбільші можливості, різні ресурси. Суб'єкти, які не мають доступу до мережі, опиняються у найскрутнішому положенні. І.

Валлерстайн, В. Робінсон, Л. Скляр, Г. Терборн, Дж. Харріс, розглядаючи суб'єктів глобальної соціальної нерівності, взаємодії яких охоплюють весь світ економічних відносин, використовують поняття «клас» [19].

Послідовник марксизму Г. Терборн виділяє три виміри нерівності: вітальну, екзистенційну та ресурсну. На його думку, вітальна (біологічна) нерівність характеризується різними показниками тривалості життя, стану здоров'я тощо. Своєю чергою, екзистенційна нерівність проявляється в результаті впливу культурних факторів і соціалізації індивіда, а ресурсна нерівність виявляється у розподілі матеріальних ресурсів у соціальній системі. Усі види нерівності є в сучасному глобальному просторі [31].

Екзистенційна нерівність зменшується з того часу, відколи активізується діяльність різних меншин за свої права. Однак ресурсна нерівність, особливо економічна, завжди зростає. Тому класова боротьба наростатиме як в окремих країнах, так і у світі загалом. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок між зростанням нерівності й зростанням конфліктності в суспільстві. Автори різних теорій соціальної нерівності сходяться на думці, що процес нерівності поглиблюється не тільки в національних державах, а й у глобальному світовому просторі, а соціальні конфлікти пронизують різні рівні соціуму і весь глобальний простір. Останнє положення підтверджують конфлікти, що відбуваються сьогодні в різних регіонах нашої планети: війна в Сирії, поширення тероризму в Європі та США, агресивна поведінка мігрантів з Азії та Африки в країнах Європи та інші події.

Отже, причини зростання рівня конфліктності в окремих державах або в глобальному світовому просторі кореняться, як в окремих суспільствах, так і у світі в цілому, на різних рівнях. Традиційно нерівність найбільше виражена у розподілі матеріальних ресурсів, що зумовлює й інші види нерівності: інформаційну, екзистенційну, вітальну, нерівність ризику і т. ін.

1.2 Нерівність і соціальне виключення в повсякденному спілкуванні: категорії та наслідки для соціальної політики

«Нерівність» характеризує неоднаковий розподіл ресурсів (фінансових, культурних, емоційних) між індивідами та групами, «соціальне виключення» фіксує наявність специфічних бар'єрів до цих ресурсів та нестачу соціальної інтеграції тих, хто стикається із цими бар'єрами» [23].

Соціальну політику можна визначити як «простір соціальних стосунків між державою, ринком та громадянами, які оформлені у вигляді інститутів та практик» [10], при цьому ми солідарні з позицією щодо мети соціальної політики – це «регулювання та узгодження інтересів для сталого та збалансованого розвитку суспільства, досягнення соціального миру чи суспільної згоди... [а не] задоволення інтересів будь-якої, найповажнішої чи найперспективнішої соціально-вікової групи» [15, с. 120]. При такому становищі проблеми ми стикаємося з питаннями. Які є практики повсякденного спілкування, в яких актуалізуються відносини між державою, ринком та громадянами, між різними соціальними групами ?

З різноманіття сучасних соціологічних теорій та концепцій нас цікавлять три автори – Рендалл Коллінз, Джонатан Тернер та Енн Ролз. Теоретичні розробки цих авторів можуть бути віднесені до мікросоціологічної традиції, що розвиває концептуальні знахідки Ірвінга Гофмана та Гарольда Гарфінкеля. Е. Ролз розвиває концепцію порядку взаємодії (interaction order), яка ґрунтується на наступному становищі: у соціальній реальності існують два порядки – інституційний порядок, яким традиційно займається соціологія, і порядок взаємодії [9]. Порядок взаємодії – це соціальний порядок *sui generis*, ґрунтований на потребах людей у підтримці соціального Я (Self), яке відбувається у взаємодії та накладає на взаємодію моральні обмеження, а презентація Self є базова, первинна «загальнолюдська» потреба, яка існує незалежно від позиції індивіда у соціальній структурі, від розподілу влади та

статусу. Під час взаємодії має встановитися «робочий консенсус» – приховане розуміння того, що можна не робити, поділюване співрозмовниками; якщо консенсус порушується, відбувається «колапс» взаємодії [9].

Чи слід говорити про деякий універсальний «порядок взаємодії» чи існують різні порядки взаємодії, яким відповідають різні соціальні Я? Е. Ролз торкається цього питання у дослідженні расових взаємин, розглядаючи расовий поділ як наслідок відмінності у порядках взаємодії, властивих «білому» (White) та «чорному» (Black) населенню США (Rawls 2000). Відповідно до автора, специфіка тимчасового (modern) суспільства – американського зокрема – полягає в особливому, «категоріальному Я» (categorical Self), підтримка якого відбувається через презентацію «категорій» (вік, стать, соціальний клас, професія та інші)». Це Я утворюється на перетині різних категорій та конституйоване їх особливим поєднанням. Категоріальному Я відповідає консенсус, відповідно до якого у взаємодії індивід повинен демонструвати співрозмовнику належність до тієї чи іншої категорії. Наприклад, розмова незнайомих почнеться з прихованого взаємного з'ясування соціального класу співрозмовника, роду його занять та інших характеристик [9].

Слід зазначити, що різниця між категоріальним і командним Я і відповідними їм порядками взаємодії належить не до соціальної структури, а до фонових характеристик самої взаємодії, визначальним, хто ти, хто твій співрозмовник і які стосунки між вами. Самі собою вони не породжують соціальної нерівності, проте, при накладенні на структурну нерівність порядок взаємодії, який розділяється більшістю та/або привілейованими групами, визнається «нормальним», а альтернативний стає відхиленням. При цьому виняток відхилення відбувається на рівні повсякденних взаємодій, неусвідомлено, тому що ті «не вміють поводитися» [9].

Теорія ритуалів взаємодії Рендалла Коллінза. Р. Коллінз пропонує іншу версію осмислення нерівності та виключення у повсякденному спілкуванні, продовжуючи традицію досліджень ритуалу як джерела солідарності (Durkheim 1964; Goffman 1967). Ключове поняття концептуального апарату Р. Коллінза –

ритуал взаємодії (interaction ritual), який характеризується автором через його умови, механізм і наслідки (Collins 2004). Автор визначає такі умови ритуалу взаємодії: 1) фізична присутність кількох індивідів; 2) груповий кордон, що відокремлює їхню відмінність від «чужинців»; 3) загальний фокус уваги; 4) загальний емоційний настрій (shared mood). При виконанні цих умов запускається мікромеханізм: фокус уваги та емоційний настрій взаємно посилюються, виникає «колективне збудження» (collective effervescence) (Durkheim 1964) та ритуал можна визнати успішним [30].

Успішний ритуал взаємодії має кілька наслідків. «По-перше, у його учасників виникає групова солідарність. По-друге, з'являються символи групової приналежності або сакральні об'єкти. Нерівність та соціальний виняток емоційно забарвлені для учасників ритуалу. По-третє, виникають стандарти групової моралі, спрямовані на захист сакральних об'єктів. Слід зазначити, що внаслідок ритуалу взаємодії можуть виникати й «негативні сакральні об'єкти», щодо яких групова мораль провокує негативні емоції» [23].

Чим вище емоційна енергія, тим легше індивіду досягти успішного ритуалу взаємодії. На думку автора, ритуали утворюють «ланцюжки» (interaction ritual chains): люди прагнуть максимізації емоційної енергії, вибудовуючи власні ланцюжки взаємодій відповідно до цієї максими [33]. Як наслідок, на мезорівні ланцюжки ритуалів взаємодії складаються в ринки взаємодій (interaction markets) [33], де «валютою» виступає емоційна енергія. Найбільш відомий приклад – шлюбні ринки, але можна говорити про ринки професійних досягнень або ринки дружби. При цьому, як і на будь-яких ринках, виникає нерівність – нерівність у рівні емоційної енергії, яка може бути подолана або пом'якшена шляхом освіти серед «аутсайдерів» солідарних груп, де при обговоренні досвіду, що поділяється виробляється емоційна енергія [29].

Теорія поведінки обличчям до обличчя Джонатана Тернера. Тернер пропонує ще одну перспективу аналізу емоційного вимірювання нерівності, розробляючи теорію поведінки обличчям-до-особи. Існування суспільства та виживання людей вимагає, щоб люди вступали у взаємодії. Як виходить, що

соціальна тканина не розпадається? Відповіддю служить емоційне регулювання поведінки обличчям до обличчя: формування сильних зв'язків відбувається у взаємодії шляхом складних механізмів, що пробуджують і трансформують людські емоції. Автор виділяє базові емоції (щастя, смуток, страх, гнів) та різні їх поєднання; саме складні емоції, такі як сором, гнів і гордість, на думку Тернера, сприяють підтримці соціальних зв'язків замість розриву, який міг би статися під впливом «чистого» гніву чи страху [24].

Тернер приділяє особливу увагу зв'язку між взаємодією та іншими рівнями соціальної реальності та ключем тут – як при відтворенні, так і за зміни соціального порядку – є стратифікація емоцій і динаміка їх трансформацій. Автор розглядає емоції як один із ресурсів, який нерівно розподілений – так само як гроші, влада, істина і таке інше. Таким чином, емоційна динаміка, з одного боку, сприяє збереженню статус-кво (ті, у кого більше ресурсів, що отримують позитивні емоції, тому у них стає більше ресурсів), з іншого боку, постійне накопичення пригнічених емоцій здатне призвести до колективних дій [30].

Конфлікти між різними групами слід шукати в протилежних інтересах і відсутності єдиної «публічної мови», а не в радикально відмінних порядках взаємодії, практиках повсякденного спілкування, які потребують особливого роз'яснення та взаємного «перекладу». Крім того, особливий інтерес становлять мікромеханізми того, як у спілкуванні людей один з одним, у якому тільки й можливий поділений досвід, відбувається формулювання спільних інтересів, розуміння та аналіз загальних проблем, усвідомлення структурного характеру нерівності та виключення. Доповненням до традиційних досліджень соціальної згуртованості й солідарності може стати аналітика виробництва та відтворення позитивних емоцій у повсякденному спілкуванні, без яких підтримка соціальних зв'язків стає скрутною та витратною. Звісно ж, кожен із цих дослідницьких напрямів розкриває лінійний зв'язок між спілкуванням і громадськими відносинами.

Висновки до Розділу 1

Таким чином, проаналізувавши теоретико-методологічні підходи соціальної нерівності як політичної проблеми; соціальні проблеми та соціальні конфлікти, можна підсумувати, що проблема соціальної нерівності супроводжує людство протягом усієї його історії. Нерівність була і залишається однією з перших проблем людства.

Для другої половини ХХ ст. характерні стрімкі темпи соціальних змін, зумовлені зокрема розвитком інформаційно-комунікативних технологій. Результатом цих змін стає зростання взаємозв'язку та взаємозалежності регіонів світу. Глобалізація трансформує відносини соціальної нерівності: «старі» відносини та форми нерівності (наприклад, класові) не зникають, а «нові» нерівності (наприклад, нерівності ідентичностей, стилів життя) перетинаються з ними. Відбувається також накладання нерівностей різних рівнів: «великі» (глобальні) нерівності накладаються на «малі» (внутрінаціональні) нерівності.

Вирішення соціального конфлікту – це соціальний процес, зумовлений поступовим перетворенням системи конфліктних відносин соціальних суб'єктів у якісно новий неконфліктний стан, що характеризується добровільним усвідомленим визнанням суб'єктами й основними учасниками конфліктної взаємодії повного й остаточного її припинення та створенням умов для переговорів, що запобігають її поновленню на тій же основі й з тим же складом сторін. Останній період у динаміці соціального конфлікту, післяконфліктний, виділяється в разі, коли соціальний конфлікт повністю дозволено і як результат виникають нові якісні стани відносин соціальних суб'єктів, нове розставлення сил, нове бачення чинних проблем, нова оцінка своїх сил та можливостей, нові «правила гри». Для цього періоду характерне підбиття підсумків конфліктної взаємодії, визначення позитивних та негативних наслідків.

Соціальна нерівність – досить загострена проблема, що вимагає свого вирішення. Головною причиною соціальної нерівності є різне матеріальне забезпечення різних соціальних верств суспільства.

РОЗДІЛ 2

НЕРІВНІСТЬ В СОЦІАЛЬНО ПРОСТОРОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: РОЗДУМИ НАВКОЛО КОНФЛІКТНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

2.1 Соціальна невірність: політологічна й соціологічна рефлексії

Нерівність – це одна з найбільш неоднозначних та суперечливих понять соціально-гуманітарного знання. Вона позначає таку реальність, яку можна розглядати і як критерій рівня розвитку суспільства, цивілізації (високий, середній, низький), і як показник якості прояву людської істоти (божественної природи або «суспільної тварини»). Звідси постає запитання: що це? І слідує як мінімум дві протилежні відповіді: це немезис або синкрезис, тобто, доля згори або внутрішня необхідність [19]. В умовах суперечності глобальних змін, невизначеності вибору цивілізаційної моделі майбутнього розвитку та наростання суспільної нестабільності (різного роду загрози, небезпеки, ризику та ін.) проблема нерівності перетворюється на системну й стає значущою як у фундаментальному, так і прикладному плані.

Слід зазначити, що те чи інше формулювання питання про соціальну нерівність завжди визначалася не лише рівнем соціально-економічного розвитку, а й особливостями світорозуміння епохи, маючи різний ідеологічний контекст. Якщо, наприклад, на VIII Всесвітньому соціологічному конгресі в Торонто (Канада, у серпні 1974 року) в період ідейного протистояння марксистсько-ленінської філософії та буржуазної соціології, обговорення нерівності велося, з одної сторони, з позиції знищення класової експлуатації та вирівнювання соціального становища різних груп населення, встановлення суспільної власності, що є основою зближення класів, зростання добробуту, а з іншого – проблема соціальної нерівності визнавалася вічною та природною, незалежною від приватної власності та пов'язувалася з різними ціннісними орієнтаціями соціальних груп, рівність можливостей та престижем. То через

сорок років черговий XVIII Всесвітній соціологічний конгрес, який відбувся в Японії (Йокогама, 13–14 липня 2014 р.) пройшов під назвою «Нерівність у сучасному світі: висновки глобальної соціології», оскільки процес глобальних змін поділив світову спільноту на два (три) нерівних суб'єкти (країни, держави), як у сфері економічного розвитку, матеріального добробуту, так і за рівнем соціальної нерівності [12].

VIII міжнародна конференція «Сорокінські читання» «Соціальна нерівність як глобальна проблема сучасності» (грудень 2013 р.) поставила проблему про необхідності вироблення нової парадигми соціально-гуманітарного знання у вирішенні нерівності, яка, однак, не означала докорінно відмовитися від капіталістичної системи. Так, наприклад, представники закордонної соціології (Соммерс Джеффри, Меллінсон Вільям та ін.) як і раніше, розглядали зростання нерівності в контексті ліберальної ідеології (наслідки капіталізму), а китайський соціолог Лі Шень Мін говорив про глобальний перехід до китайської моделі соціалізму (тигр лежить на горі та спостерігає боротьбу мавп) [3].

У матеріалах Всесвітнього Давоського економічного форуму (січень 2012 р.) зазначалося: нерівність стає значною проблемою, включаючи нерівність між країнами та соціальними групами, оскільки чотири роки кризи тільки збільшили розрив між багатими та бідними [10]. За збереження такої тенденції виникає небезпека дестабілізації різних суспільств (розвинених і тих, що розвиваються), яка знаходить вираз у наростанні протестних соціальних рухів не тільки в країнах Євросоюзу, але й інших країнах (Туреччина, Бразилія, Індія), незадоволених соціальною політикою своєї влади.

У світі в середньому на 1% найбагатших – 46% активів, у США – 37%, Китай, Європа – 32%, Японія – 17%. Тому серед тенденцій, визначальної соціокультурної еволюції людського суспільства, особливо виділяється тенденція до зростання соціальної, економічної, культурної та професійної нерівності, яка пов'язана з її функціональною диференціацією, зростанням поділу праці, політичною централізацією, монополізацією насильства та ін.

Причому з'явилася необхідна практика оцінювати загальний рівень розвитку суспільств за рівнем розвитку в них нерівності, яка розглядала збільшення кількості їх стійких форм як тенденцію руху від «природи» до зростання «стійкої нерівності». Найбільш очевидною вона була в контексті зростання юридичної, економічної та політичної нерівноправності, коли більшість населення усувається від прийняття політичних рішень і відбувається збільшення розриву в рівні доходів найбідніших та найбагатших. Однак, на думку фахівців, якщо вектор розвитку юридичної нерівноправності є загальним для всіх цивілізацій світу, то встановлення контртенденцій повної рівності перед законом спонтанно формується тільки в Західній Європі та надалі як норма набуває поширення по всьому світу під безпосереднім західним впливом [17, с. 100-102].

Звідси можна дійти невтішного висновку, що нинішня модель капіталістичного суспільства на формі глобально-ринкових відносин відповідає потребам соціального розвитку суспільства та з необхідністю вимагає створення нової структури соціологічного знання (на основі глобальної соціології) та нового підходу (дисциплінарного) в розробці теорії соціології нерівності. Будь-яке наукове дослідження навколишнього світу, його різних об'єктів, речей тощо, передбачає якийсь попередній роздум (тобто рефлексію) про них, яке ніби фіксує певний цілісний обсяг знань і різні рівні (види) суб'єктивності (тобто саморефлексії) й базується на різних моделях, парадигмах, ідеологемах світорозуміння.

Таким чином, історико-філософська рефлексія про розуміння суті феномена соціальної нерівності зводиться до наступних основних положень: 1. Люди від народження нерівні, маючи ті чи інші природні й соціальні відмінності, які обумовлені зовнішнім середовищем або деякими внутрішніми факторами; 2. Для обмеження нерівності люди були змушені створити соціальну спільність на основі природного права, що закріплює станові відмінності; 3. Нерівність – це природний стан, необхідний для підтримки стабільного розвитку суспільства; 4. В основі соціальної нерівності лежить

приватна власність і нерівний розподіл благ, які дають вищий суспільний статус тим, хто спочатку перебуває в кращому становищі; 5. Визнання принципу відмінностей визначає основу нерівності.

Ідеологічна рефлексія – це рефлексія, спрямована на виявлення значущості, ідеї нерівності (рівності) як соціальної цінності в суспільній свідомості, так і на розкриття особливостей характеру політичних інтересів різних груп у тій чи іншій політичній системі, які використовують її (ідею нерівності) в боротьбі за політичну владу у вигляді різноманітних теорій (науково-політичних ідеологем), доктрин (програм дії) та політтехнологій (вплив та зміна суспільної свідомості) [17].

Звідси проблема вирішення соціальної нерівності, як і раніше залишається в руках інституту влади, який її використовує тільки для своєї легітимації. Це з необхідністю зумовлює значущість застосування тих чи інших технологій керівної еліти (вищого класу, панівної групи) як у розвинених, так і країнах, що розвиваються, де вона виступає особливим інструментом для приховування своїх справжніх соціальних цілей у межах певного історичного часу.

Соціологічна рефлексія соціальної нерівності виступає теоретико-методологічною основою системного аналізу характеру глобальних соціальних змін у сучасному суспільстві, його соціальної структури, соціальної стратифікації, соціальної диференціації та динаміки спрямованості соціальних процесів. Вона дозволяє виявити сутність соціальної нерівності, форми та види її проявів і переосмислити не тільки наявні про неї знання, а й сконструювати нову її модель, здатну адекватно (практично) розв'язувати сучасні проблеми соціальної нерівності. Тому соціальна проблема в соціополітологічному контексті це не лише актуалізація її значущості в рамках різних дослідницьких підходів, а й фіксація недостатності наявних теоретичних знань для її практичного вирішення в сучасних умовах. Тому соціологічна проблема соціальної нерівності це проблема пізнання нерівності як певної реальної дійсності на основі конкретного знання в умовах конкретного соціального

розвитку та процесу соціальної зміни сучасного суспільства. Як зазначає Людвіг фон Мізес, жодна теорія неспроможна довести, чому люди мають бути рівні, бо справжня загроза громадському порядку – це безправні люди, тобто, рівність всіх перед законом та необхідність соціального порядку [13, с. 125].

Власне кажучи, ця ідеологема й домінує сьогодні в соціологічному знанні при рефлексії та саморефлексії проблем соціальної нерівності в суспільстві. На думку М. Смелзера, соціологи дотримуються кількох суперечливих поглядів на нерівність, які «засновані на різних концептуальних положеннях, де особливо виділяється теорія функціоналізму, конфлікту та стратифікації» [17, с. 301-302].

Рефлексія Е. Гідденса про проблему соціальної нерівності є яскраво вираженою ліберально-консервативною ідеологією, з одного боку він стверджує, що нова глобальна економіка увічнює економічну нерівність, а з іншого вважає, що капіталізм це незрівнянно більш динамічна економічна система, чим будь-яка з існуючих раніше. П. Штомпка на відміну від Е. Гідденса на чільне місце своєї рефлексії ставить не процес глобальних змін, що викликали нерівність різних країн, а категорію влади, яка визначає та структурує соціальну нерівність у суспільстві [22, с. 375-380].

Цільове завдання соціології нерівності – це вирішення теоретичних та практичних завдань, пов'язаних з формуванням цілісного знання про феномен нерівності у суспільстві, розробкою загальної та спеціальної теоретико-методологічної основи вивчення нерівності (категорії, поняття, принципи та методи пізнання та ін.) та певних якісних та кількісних критеріїв соціальної нерівності загальних та специфічних.

Соціологія нерівності є базовим елементом загальносоціологічного знання про соціальну структуру, соціальну диференціацію та соціальні процеси в суспільстві. Соціологія нерівності як спеціальна соціологічна теорія вивчає особливі форми, сфери прояви соціальної нерівності, закономірності її розвитку та функціонування. Вона розглядає їх не лише на рівні реального суспільного буття та суспільної свідомості, але й на рівні конкретних соціальних інститутів

(державна, приватна власність, освіта та ін.) та різних систем з їх загальними та специфічними зв'язками нерівності.

2.2 Соціальна нерівність як політична проблема

Серед проблем соціальної політики найбільш значущою за своїм впливом на політичний процес є проблема соціальної нерівності. Від відмінностей в економічному становищі та соціальному статусі людей прямо залежать їхні позиції та можливості в політиці, їхня громадянська активність. Соціальна нерівність зростає на економічному ґрунті, але має політичний вимір, позначаючись на ступені участі громадян у вирішенні спільних справ.

Соціальна нерівність відтворюється в політичній та правовій нерівності, які впливають на економічні та соціальні відносини. Ця проблема набуває особливої гостроти, коли соціально-економічна нерівність стає надмірною й екстраполюється на політику. Ті, що знаходяться нагорі й мають багатство, намагаються закріпити своє панівне становище в державі. Ті ж, хто опинився «на дні» та відчуває тягар бідності, випадають із політичного процесу.

Класик лібералізму Дж. Ст. Мілль зазначав, що бідність – не менш ефективно зняття політичного гноблення, ніж сила. «Бідняки зовсім не помиляються, вважаючи, що цей вид зла рівнозначний другим його видам, з якими досі боролось людство. Якщо при деспотизмі включенню мас у політику перешкоджають прямі наслідки то, у багатьох демократичних суспільствах — знедоленість широких верств населення» [27].

Соціально економічні переваги великого капіталу, доступ до власності, високі доходи, ключові позиції соціальної ієрархії — напрочуд легко конвертуються в політичний вплив. Фінансування партій та громадських організацій, об'єднання з керівної елітою, створення потужних лобістських структур, маніпулювання ЗМІ, підкуп чиновників і суддів, формування легальних та нелегальних силових груп тиску — і це далеко не повний перелік інструментів такої конвертації.

Внаслідок подібних перетворень у політичній сфері діють потужні антидемократичні тенденції. Відбувається поляризація соціуму: на одному полюсі концентруються апатія та пасивність, на іншому — прагнення

монополізувати та закрити для громадськості сферу прийняття політичних рішень.

Знедолені верстви суспільства маргіналізуються, що підштовхує їх до нелегітимних форм протесту. Будучи позбавлені можливості артикулювати та захищати свої інтереси публічно, вони утворюють соціальну базу політичного екстремізму. Руйнуються моральні підвалини справедливості та загального блага, а значить, і суспільного єднання: в основі піраміди утверджується комплекс приниження, на політичному Олімпі — комплекс всездозволеності.

Висновок очевидний: зростання соціальної нерівності посилює владні позиції небагатьох і ставить бар'єри на шляху участі більшості в політиці, тобто суперечить демократії та сприяє розвитку авторитарних тенденцій. Тому світова демократична практика виробила механізми регулювання соціальної нерівності. Держава через бюджет і спеціальні фонди перерозподіляє національний дохід на користь незаможних; у системі влади та громадянського суспільства утворюються структури, що акумулюють інтереси та запити громадських груп, не артикульовані або слабо артикульовані в громадській сфері. Політичний зміст цих заходів полягає в тому, щоб утримувати соціальну нерівність у розумних межах, згладити її негативні наслідки та підтримувати громадянську активність населення.

Можна вловити певну кореляцію між рівнем соціальної нерівності та формами політичного правління. У довгостроковій перспективі країни з високим рівнем нерівності тяжіють до авторитаризму. Демократія ж дозволяє тією чи іншою мірою компенсувати це, розширюючи участь громадян у політичному процесі. Ж. Ж. Руссо вважав, що «загальна воля тяжіє до рівності» [14]. Реагуючи на виклики, з якими стикається ліберальна демократія в світі, що глобалізується, західна суспільно-політична думка шукає способи залучення широких верств населення в публічну політику. Поняття «включення» (inclusion) міцно увійшло в лексикон політичної науки та практичної політики. Теорія деліберативної (від англ. Deliberation — обмірковування, зважування) демократії доводить обов'язковість загальнонаціональної рефлексії для

формування публічної політики. «Проблема мінімізації соціальної нерівності та її політичних проявів вийшла сьогодні на авансцену суспільно-політичного життя багатьох країн світу. Серед якісних індикаторів демократії одне з важливих місць займає міра рівності» [24].

«Культура нерівності» проникає і в політику, створюючи атмосферу нетерпимості, конфронтації, перешкоджаючи досягненню національної згоди. Виникає політичне протистояння між суспільством та владою [14]. Соціально зацмлені верстви населення перестають ідентифікувати себе з державою. Слабшає, якщо й не руйнується, громадянська солідарність — глибинна основа самої громадянськості як причетності членів суспільства до національних цілей і державної політики, починається її «розтягування» за «приватними нішами» (корпоративними та груповими). Заклики до єдності перед сучасними викликами — міжнародного тероризму, екологічної та демографічної криз — не зустрічають відгуків.

Інтереси тих, хто відчуває труднощі й позбавлення верств, з одного боку, та егоїстично орієнтованої успішної частини суспільства — з іншого, різноспрямовані. Важко забезпечити єднання суспільства навіть з тих питань, які справді стосуються кожного громадянина. Наростаюча соціальна нерівність породжує глибоке розшарування, що загрожує розколом суспільства. Згубні наслідки соціальної нерівності особливо помітні в умовах соціуму, що трансформується, і без того розділеного ідеологічно й соціально. Опитування свідчать, що в оцінці реформ думки громадян розходяться полярно.

Надмірна нерівність негативно впливає на громадську активність населення, викликаючи до життя феномен «політичної бідності». Відповідно до трактування американського політолога Дж. Бохмана, суть цього явища полягає в «нездатності деяких груп громадян ефективно брати участь у демократичному процесі», що робить їх уразливими «перед наслідками свідомо чи ненавмисно прийнятих рішень» [13]. «Політична бідність» виводить громадян із суспільної сфери; вони втрачають можливість представляти свої думки суспільству та державі. Індикатором «політичної бідності» Дж. Бохман вважає саме

нездатність тієї чи іншої громадської групи ініціювати обговорення проблем, які торкаються її інтересів [13].

У розвинених демократіях існують розгалужені та ефективні механізми виявлення та публічного вираження інтересів різних соціальних груп. Енергія суспільної самодіяльності змушує владу зважати на ці інтереси, апелюючи до них у рамках публічної політики. Якщо якісь групи населення через бідність чи низький рівень культури неспроможні сформулювати свої вимоги, цю місію беруть від організації громадянського суспільства. Спеціальні комісії та комітети, які вивчають «приховані» інтереси та пропонують способи їх реалізації, діють також у системі державної влади [14].

Нинішньому політичному курсу неможливо дати однозначну оцінку. Не можна не бачити, що він є свого роду імперативом. І суспільство, і керівна еліта потребують ефективного централізованого управління. Альтернатива цьому — дезінтеграція та розпад країни. Враховуючи спадок, отриманий нинішньою владою (відкат) від демократії, корумпованість чиновництва, ослаблення зв'язків між центром та регіонами, розгул криміналу, тероризм), навряд чи можна було уникнути звернення до адміністративного ресурсу. Але повне повернення до авторитаризму в епоху глобалізації та інновацій явно безперспективне.

За демократії вертикаль влади як у державі, так і в громадянському суспільстві збалансована системою стримувань і противаг. У суспільстві, що вступило на шлях «відкату», становлення демократії «зависло». Водночас провал «ліберального більшовизму» і консолідація державної влади, що намітилася, створюють передумови для поступового просування в цьому напрямку.

Свобода індивіда безпосередньо пов'язані з устроєм соціуму. Тому успіх демократичних перетворень вирішальним чином залежить від співвідношення ліберального компонента соціальної політики та компонента комунітарного, націленого на досягнення загального блага та суспільної солідарності. Потреба в збалансованому поєднанні приватних і громадських начал відчуває не тільки

суспільство, що трансформується. Це загальний імператив сучасної соціальної політики. Інноваційний тип розвитку, пов'язаний зі швидким зростанням частки соціального капіталу, виявляє історичні межі класичної ліберальної моделі суспільного устрою. Як відзначає іспанський соціолог М. Кастельс, «інтереси, цінності, інститути, системи уявлень, що базуються на ліберальних засадах, обмежують колективну креативність, конфіскують плоди інформаційної технології та відхиляють нашу енергію в річище самознищувальної конфронтації» [19]. Інноваційне суспільство, що зароджується, потребує такої моделі розвитку, яка дозволить розкрити гігантський потенціал «колективної креативності». У цих умовах перед владою гостро постає дилема: чи продовжувати реформи в соціальній сфері колишніми методами, чи перейти до соціальної політики, що відповідає вимогам сучасності, тобто врівноважує публічні та приватні засади. Усе більше симптомів того, що сучасне суспільство не сприймає нинішню соціальну політику держави. Тому керівні кола роблять певні кроки до соціального лібералізму демократичного штибу, орієнтованого на інтереси більшості громадян. Проте такі кроки не змінюють однобічно ліберального вектора публічної політики. Про це свідчать реформи освіти та охорони здоров'я, монетизація пільг, розбудова ЖКГ, які підштовхують владу до жорсткіших методів авторитарного правління. Всупереч вербальним запевненням вона не приділяє належної уваги вузловій проблемі соціальної політики — розриву, що зростає, в становищі «верхів» і «низів» [15].

Очевидно, що ліберальна парадигма соціальної політики наштовхується на неприйняття її суспільством. Виникає питання: чи вистоїть влада перед «авторитарною спокусою» проводити цю політику ліберально-автократичними методами? По суті це питання про вибір напрямків розвитку: або рух назад, тобто новий історичний зигзаг, повернення до жорстких форм авторитаризму, що загрожує черговим застоєм і втратою шансів на прорив до постіндустріалізму, чи болісно важка еволюція до демократії та суспільства інноваційного типу [12].

Висновки до Розділу 2

Виходячи з вище сказаного про нерівність у соціально-просторовій перспективі та соціополітичну рефлексію соціальної нерівності як політичної проблеми можна зробити висновки:

1. Високий рівень нерівності може перевищувати деякі допустимі межі. Збільшення ступеня соціальної нерівності пов'язане з нерівноцінними соціальними обмінами, що протікають у суспільстві.

2. Перевищення допустимого ступеня нерівності наводить на велику відмінність у рівні життя окремих статусних груп суспільства, що може розцінюватися як дискримінація, утиск деяких груп населення. Ця обставина часто призводить до виникнення соціальної напруги в суспільстві, служить сприятливим ґрунтом для виникнення, розвитку та поширення соціальних конфліктів, тому кожне суспільство має виробляти систему регуляторів для зниження ступеня соціальної нерівності.

3. Соціальна нерівність – це природне явище: нерівність існувала завжди й скрізь, при будь-якому загальному устрої, і була обумовлена характеристиками індивідів, природними відмінностями між людьми, відмінностями в особистих якостях, характерах, потребах, здібностях тощо.

4. Соціальна нерівність як явище є нормою. Швидше «рівність» у найширшому сенсі стає відхиленням. Проблемне поле формується навколо конфігурації соціальної нерівності, що склалася в суспільстві: занадто високий рівень (для кожного суспільства «занадто» є індивідуальним критерієм); багатим виявився той, хто ще нещодавно в рамках іншої, колишньої ідеологічної системи був пропагандистом, «провідником» ідей рівності.

На рівні дискурсу виявилася прийнятнішою майже будь-яка відмінність (наприклад, обговорення відмінностей та формування на їх основі певного типу соціальної нерівності не знайшло підтримки в більшості науковців, те саме стосується і гендерних відмінностей), навіть якщо на громадському рівні вона трансформується у соціальну нерівність, крім різниці потенційних

МОЖЛИВОСТЕЙ.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

3. 1 Соціальна нерівність як перешкода на шляху становлення інформаційного суспільства

Такі явища, як соціальна нерівність, бідність, можна віднести до наслідків індустріального зростання. Водночас усунення цих явищ суспільного життя постає метою нового суспільства – інформаційного. Думка про скорочення соціального розриву в суспільстві зустрічалася ще в дослідженні А. Сміта. Він звертав увагу на те, що держава має подбати про регулювання робочого дня, про систему водопостачання, про будівництво житла та доріг для людей. А. Маршалл порушував питання про те, наскільки неминуче існування соціальної нерівності, чи має сенс ситуація, за якої «частина людей від народження приречені на тяжку працю, щоб забезпечити іншим людям можливість вести вишуканий та культурний спосіб життя» [3]. Разом з тим, проблема соціальної нерівності, бідності досить довго розглядалася як етична категорія та в економічних процесах їй відводилося місце за залишковим принципом. Мається на увазі те, що «головною метою розвитку було зростання товарної маси, розв'язання соціальних проблем завжди розглядалося як жертвування темпами зростання. У механізмах економічної політики з вищевказаної причини йшла боротьба за розміри «жертви»» [12].

Соціальні питання були популярні в соціологічних дискусіях, у політичних дебатах, вони служили засобом популізму в політиків. У результаті в сучасному світі, навіть у тих країнах, які ми називаємо постіндустріальними, соціальні проблеми не вирішено. Величезні масштаби безробіття, падіння життєвого рівня, надмірна диференціація в доходах залишаються супутниками розвитку нашої цивілізації. Необхідно зазначити, що в економічній науці ставлення до соціальних питань пройшло серйозну еволюцію. Такі відомі західні вчені як В. Парето та А. Пігу приділяли проблемі диференціації доходів велику увагу, причому пов'язували цю проблему з визначенням суспільного

добробуту. В. Парето вважав, що максимум офеліміту (граничні корисності товарів і послуг з урахуванням їх взаємозамінності та взаємодоповнюваності) можна домогтися тільки за допомогою справедливого етичного розподілу доходів [9]. У рамках цієї роботи ми ведемо мову про принципово новий етап розвитку економіки. Відповідно до цієї цільової установки ми повинні обґрунтувати наявність резерву розвитку для тієї економіки, яка розв'яже проблему нерівності.

Нідерландська дослідниця Ірен ван Ставерен, пропонуючи перерозподіляти ресурси таким чином, щоб знищити нерівність у суспільстві, відводить це явище в розряд категорії «етики ефективності» [7]. Ми вважаємо, що в умовах переходу до інформаційної економіки, становлення креативного суспільства, усунення нерівності та бідності дасть потужний поштовх розвитку.

У другій половині ХХ ст. французький вчений Ф. Перу говорив про те, що «від усунення непродуктивної нерівності в доходах залежатиме прогрес суспільства» [4]. У рамках постановки цієї проблеми звернемо увагу на наявність таких дослідницьких висновків, де безпосередньо йдеться про вплив нерівності на економічне зростання.

Середньорозвиненим країнам характерна вже позитивна залежність (Аргентина, Бразилія, Китай, колишній СРСР). Третя група країн включала ті держави, у яких дохід був понад 12115 дол. на душу населення. Їм знову була властива позитивна залежність. З проблеми взаємозалежності між нерівністю та економічним зростанням проводилися досить тривала роботи зі збору статистичного матеріалу. Відповідно до одержуваних результатів більша частина дослідників дійшла висновку про існування від'ємного зв'язку між нерівністю та економічним зростанням. Водночас пояснення цієї залежності були різними [35].

У рамках теорії соціального конфлікту йдеться про те, що нерівність негативно впливає на політичну стабільність, на розпалювання конфліктів між інтересами різних груп населення та власниками, на зниження здатності товариства до кооперації та згоди. Зрозуміло, потім робиться висновок про

від'ємний вплив даних наслідків нерівності на економічне зростання. Третя теорія стосується недосконалості ринку капіталу. У рамках цього підходу ставиться питання про те, що певна частина населення спочатку виступає в якості «бідно наділених» економічних агентів. Ця група людей має обмежену виробничу активність, оскільки вона не має доступу до мінімального розміру виробництва або мінімального проєкту [10].

Цим своєрідним допуском можуть бути плата за навчання в коледжі, ціна мінімально придатної для обробки землі сільськогосподарської ділянки, ціна місця на ринку і т. д. Наявна ситуація в нерівному розподілі призводить до падіння ефективності економіки. На нашу думку, представники цієї теорії найбільше просунулися у визначенні впливу нерівності на економічне зростання, оскільки нерівність вони виводять з нерівного розподілу активів: землі, фізичного чи людського капіталу. Недарма їм дається наступна оцінка: «... зв'язок нерівномірності розподілу та економічного зростання для цієї групи моделей ... виглядає більш прямим і явно вираженим, неопосередкованим довгим ланцюжком проміжних залежностей» [6].

Ми вважаємо, що акцент треба робити на ту обставину, що нерівність стала серйозною перешкодою на шляху розвитку, руху до інформаційного суспільства, економіки знань. Причому йдеться про всі форми нерівності: між країнами, розрив у рівні доходів як у бідних, так і в багатих країнах, динаміка зростання бідності, скорочення середнього класу, наявність безробіття. Цю перешкоду необхідно усувати навіть ціною деякого падіння темпів зростання в умовах перехідного періоду. Побудова інформаційного суспільства передбачає опору на принципово нові базові ресурси – інформацію та знання. Ці ресурси за своєю сутністю – не просто суспільні блага, вони є глобальними благами. Вони повинні належати всім людям і всім країнам однаково, щоб дати новий поштовх до безмежного розвитку економіки та суспільства.

Проблеми нерівності у світі, що переходить до інформаційного суспільства, можна поділити на дві групи. Перша пов'язана з тим, що наявність відсталих країн, осіб з низькими доходами й простих формує цілий численний

прошарок суспільства. Ця спільнота не може забезпечити себе необхідними засобами існування, тому вони не можуть навіть думати про вищі блага: знання, освіту, доступ до тимчасових інформаційних джерел. В одній з теорій виділяють три аспекти добробуту: бідність, уразливість та нерівність. Саму бідність характеризують як недостатню кількість ресурсів чи можливостей порівняно з якимось пороговим значенням. Вразливість розглядають як обмежений доступ до грошових та негрошових джерел доходів. Нерівний доступ пояснюється двома групами причин. Перша пов'язана з самою людиною, у такому випадку бідність залежить від статі, віку, сімейного стану, освіти, здібностей тощо. Друга пояснюється факторами макроекономічного рівня, а саме прямою дискримінацією, що «обмежує доступ до ресурсів значної частини населення» [2].

Можна констатувати, що існування цього сектора людей є негативним наслідком індустріального суспільства та резервом розвитку нового інформаційного суспільства. Друга група проблем пов'язана з тим, що інформаційне суспільство, що постає, само породжує нерівність нового типу. Перша форма нерівності дісталася у спадок від індустріального суспільства, але є на заваді шляху нового суспільства.

Розглянемо вплив першої групи проблем. Позитивним фактом прогресу суспільно-наукової думки є ствердження думки такого роду, що бідність – комплексне поняття. Воно охоплює економіку, культуру, політику, соціальні відносини, тобто воно має привертати увагу практично всі дослідження, практичних діячів та населення. Розрив у рівнях розвитку між країнами «золотого» мільярда і «голодного» мільярда, не тільки давно сформувався, а й продовжує посилюватися в постіндустріальному суспільстві. На початку ХХІ століття частка найбільш розвинених країн у розмірах населення становила 12%, а у ВВП – 60%. Водночас частка найменш розвинутих країн була відповідно 12% та 1% [16].

Зрозуміло, в умовах безперервних фінансових потрясінь останніх років становище осіб, які стоять на полюсі бідності та злиднів, серйозно

ускладнилося. Розглянемо ті проблеми, які впливають із факту існування полюса бідності і які без сумніву гальмують розвиток людства.

По-перше, в літературі звертається увага на те, що бідність може виступати як першопричина інших глобальних проблем. Такі явища як нелегальна міграція, тероризм, зростання транснаціональної злочинності, загроза безпосередньо воєнних дій перестають бути окремими проблемами, вони виступають як органічне продовження сучасного світу. Бідність супроводжується такими проблемами як антисанітарія, недоїдання, неправильний розвиток дітей і у фізичному, і в духовному відношенні. Розвиток хвороб та епідемій є супутниками таких секторів життя.

По-друге, як відомо, бідність можна розглядати в рамках економічного та комплексного підходу. Якщо економічний підхід передбачає розуміння бідності як стану потреби, недоліку споживання, то комплексний підхід розглядає її як стан обмеженого доступу до базових ресурсів суспільства. Бідність, представлена в такому розумінні, на наш погляд, якнайкраще характеризується як категорія гальмування розвитку.

Структурна або стійка бідність є хронічними, застійними явищами. Бідність у таких випадках зосереджується у певних групах суспільства чи окремих регіонах. Кожне нове покоління відтворює її, не маючи можливості подолати її причини. Економічна бідність, на противагу соціальної, розцінюється як феномен, чиє коріння лежить на стороні ринку праці. У цьому у разі працездатні люди не можуть забезпечити собі гідний рівень життя, оскільки перешкодами виступають безробіття, нестабільна зайнятість, низька заробітна плата, циклічність і т. ін.

3. 2 Соціальна нерівність як закономірність глобального світового розвитку

На етапі постіндустріальної цивілізації та інформаційного суспільства (інформаційної революції, інформаційної ери) комп'ютерні технології та сучасні засоби зв'язку різко прискорюють загальносвітову інтеграцію в усіх напрямках, наділяючи процеси попередньої індустріальної цивілізації новими якостями та динамікою. Так, з середини 90-х років. ХХ ст. вирішальну роль відіграє глобальна інформаційна мережа Інтернет.

Формується комунікаційна єдність світу, у якому швидкість поширення небачених обсягів інформації набагато більша за швидкість пересування людей і товарів. Комунікація людей і народів нині залежить не від території та місця проживання, а від структури телекомунікаційних систем. Глобальний інформаційний простір перетворює економічну, політичну, громадську, культурну діяльність. Інформаційні технології небувало підвищують інтенсивність зв'язків між людьми, народами та цивілізаціями. Інформаційна революція надає можливості масовій освіті. Високотехнологічні засоби зв'язку, низькі транспортні витрати та необмежена торгівля створюють можливості для вільного переміщення товарів і послуг, складається єдиний світовий ринок, оновлюються технології, форми бізнесу та торгівлі.

Техносфера визначає життя людей, а інтелектуальна діяльність набуває великої влади. Інформаційна революція суттєво змінює механізми управління суспільством та створює нові політичні структури. Капітал поступається місцем інформації, знанням, інтелекту. Змінюється склад еліт: винахідники в галузі високих технологій стають володарями мільярдних статків і витісняють представників традиційного бізнесу, технократи перетворюються на основний провідний шар і визначають політику. Глобалізація змінює життя людей у багатьох країнах світу, прискорює час і ущільнює простір, розмиває межі, різко інтенсифікує соціальні процеси. Будуються інформаційні будинки,

проектуються інформаційні міста з урахуванням інформаційних вимог, а не промислової та транспортної інфраструктури.

Глобалізація поширює масову культуру на всю планету, незалежно від віку, статі, віросповідання, національності. З іншого боку, всесвітній культурний обмін сприяє більш свідомій ідентифікації національних культур, формує у народів толерантність, прагнення до мирних форм культурної експансії. Водночас взаємозалежність народів робить їх і взаємовічливими. Просторова глобалізація йде на планетарному, континентальному, наднаціональному, державному, регіональному, локальному рівнях. Це різні, тісно взаємопов'язані процеси, що підсилюють або гасять один одного, дають несподівані ефекти взаємодії.

У 1993 р. на Всесвітньому економічному Форумі в Давосі представники «трьох еліт» – транснаціонального бізнесу, міжнародної бюрократії та правих політичних партій – прийняли свою модель розвитку планетарного суспільства, засновану на ідеї «золотого мільярда людства». Ідеологами ультралібералізму термін «глобалізація» був використаний як синонім стрімкого зближення національних економік та затвердження на всьому плані капіталізму без держави та кордонів [34]. Іншими словами, було взято курс на побудову однополярного світу, який передбачає створення єдиного світового уряду.

Прихильниками прийнятої в Давосі моделі розвитку суспільства проголошувалося, що в комфортних умовах повинен жити приблизно мільярд жителів Землі (шоста частина), причому жити коштом експлуатації та закабалення «другосортного» населення в основному тих країн, що розвиваються. Тому ідея, покладена в основу глобальної моделі економіки добробуту, була названа ідеєю «золотого мільярда людства». Ідея «золотого мільярда» була викладена в «Маніфесті «Товариства швидкої вигоди», поширеного світовою комп'ютерною мережею.

Тим часом інші країни в глобальній моделі не мають доступу до блага глобалізації. Соціальна нерівність є загальною закономірністю світового розвитку та глобалізації. Глобалізація не вирішує цієї проблеми й не створює

передумов для її вирішення, оскільки сам процес глобалізації суперечливий та його наслідки для різних країн та соціальних верств неоднозначні. У світовій економіці діють три групи передумов соціальної нерівності: «універсальні (стан здоров'я, рівень освіти, професійний досвід та кваліфікація; нерівність доходів, зумовлена відмінностями у продуктивності праці або ефективності виробництва; диференціація між фірмами; асиметричний розподіл капіталу); національні (нерівність доходів, що не є наслідком нерівності продуктивності праці або ефективності виробництва; нерівність розподілу приватної власності на фактори виробництва та правові норми, що визначають її передачу; інвестиційна привабливість країни; відмінності в рівнях життя, обумовлені величиною, формами освіти та отримання доходу; співвідношення часток прогресивних та відмираючих укладів); глобальні (режими торгівлі, міграції та охорони прав інтелектуальної власності; недосконалість глобальних ринків; нерівний розподіл економічного вигаду від функціонування більш ефективних глобальних ринків)» [34].

Під глобальною соціальною нерівністю розуміється диференціація населення суб'єктів світової економіки, що проявляється у посиленні розриву між «центром» та «периферією». Глобальна нерівність викликана як мікро-, так і макро- і мегафакторами: нерівністю займаних соціальних позицій, контролем над найрідкіснішим ресурсом, правом доступу до дефіцитних факторів виробництва, нерівномірністю розподілу доходів, неоднаковим майновим становищем та відмінностями у споживанні, нерівністю інтелекту та знань.

Найбільш розвинуті країни та ті, котрі репрезентують їх на міжнародній економічній арені ненаціональні корпорації, по суті, експлуатують реально існуюча закономірність, використовуючи її у своїх корисливих інтересах. Вони цілеспрямовано прагнуть того, щоб за ними залишалися виробництва з високими технологіями, провідні напрямки науково-технічного прогресу [19].

Дослідники відзначають наявність нерівномірної або асиметричної взаємозалежності. Наростаюча взаємозалежність країн і регіонів має об'єктивний характер, але охочі або змушені брати участь у глобалізації

суб'єкти – країни та регіони – перебувають у нерівних умовах. Одні у своєму соціально-економічному розвитку пішли вперед, інші відстали. У цій ситуації Захід, що переходить у постіндустріальну стадію, загалом ряду параметрів і показників, що значно випередив решту світу, бере на себе функцію лідера і головного «розпорядника» перебігу подій. Інші частини світу, тобто переважна більшість країн і народів, об'єктивно опиняються в положенні аутсайдера та об'єкта глобалізації, навіть прямих «жертв» останньої. Це природно, неспроможна не породжувати в них реакцій відторгнення й опору, що отримало своє вираження у появі масового антиглобалістського руху [19].

Деякі прояви асиметричності вже отримали негативну оцінку. Так, західну концепцію глобального «електронного села», жителі якої перебувають у єдиному інформаційному полі та реагують «по-сусідськи» на події у найвіддаленіших районах світу, представники країн «третього світу» оцінили як загрозу «інформаційного імперіалізму». встановлення нееквівалентного обміну інформацією між Північчю та Півднем, розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Ця асиметричність відносин різних країн у єдиному просторі глобального світу стосується не лише власне інформаційних відносин, що стосуються долі національної культури та традицій. З'явилися нові фінансово економічні, політичні та військові технології, здатні підривати національний суверенітет у питаннях, що стосуються основ існування людей, їх повсякденного добробуту та безпеки.

У системі глобального світу, що складається, відбулося своєрідне «розміщення» умов людського існування, схильних до дій різних трансфертів – можливостей управління на відстані, поверх державних кордонів. Маніпуляції з плаваючими валютними курсами та короткостроковим спекулятивним капіталом, здатні експропріювати національні накопичення та знецінити працю сотень мільйонів людей – лише один з найвідоміших прикладів застосування нових технологій. Менш вивчено «трансферти», які застосовуються у сфері політичного впливу на поведінку місцевих владних та інтелектуальних еліт, етнічних груп, лідерів, які приймають рішення. Глобалізація супроводжується

розширенням сфери застосування політичних технологій, що по-новому структурують сучасний світ [24].

Основою соціальної нерівності стають освіченість індивідуума, володіння знаннями та вміння їх використовувати. Специфіка індивідуальних якостей людини, її інтелект виступає ключовим фактором, що забезпечує і обмежує доступ до інформації як головного ресурсу економіки. Умовою приналежності до високозабезпеченого прошарку, до еліти суспільства виступає не право розпоряджатися благом, а наявність здатності до того, щоб ним скористатися.

Західна Європа є другим ешалоном, а азійський індустріальні країни – третім ешалоном глобалістської експансії. Політика неоліберального глобалізму, що насаджується по всьому світу, націлена на придушення економічних і політичних конкурентів. Величезні ресурси спрямовані на зменшення впливу та підпорядкування національних держав, на затвердження у світі правил, вигідних транснаціональним структурам, на насадження масової культури та цивілізації споживання, що пригнічують суверенітет та волю народів [22].

За наслідками цієї концентрації ресурсів, багатства і динаміки на деяких територіях є сегментація світового населення, що збільшується, наступна за сегментацією глобальної економіки і, зрештою, що веде до глобальних тенденцій зростання нерівності та винятки з товариств. Посилені новими комунікаційними та інформаційними технологіями мережі капіталу, виробництва та торгівлі здатні ідентифікувати джерела створення вартості у світі та зв'язати їх. Але в той час як домінуючі сегменти всіх національних економік пов'язані в глобальну мережу, сегменти країн, регіонів, економічних секторів і місцевих суспільств від'єднані від процесів накопичення та споживання, що характеризують інформаційну, глобальну економіку. Інформаційна економіка формує цілу планету (і в цьому сенсі вона справді глобальна), проте більшість людей на планеті не включені до інформаційної глобальної економіки.

Висновки до Розділу 3

Соціальна нерівність залишається однією з найважливіших соціальних, економічних та політичних проблем сучасного світу і продовжує широко досліджуватися та обговорюватися в науковій літературі.

Одна з новацій останніх десятиліть полягає в тому, що дослідникам стали доступні великі масиви соціальних та економічних даних більшості країн світу, що охоплюють тридцять, сорок і навіть п'ятдесят років. Це дає можливість не умоглядно, а на основі суспільно-історичної практики різних країн досліджувати такі складні теми, як вплив соціальної нерівності на темпи економічного зростання та, зрештою, на рівень добробуту цих країн.

У наш час значна частина наукових публікацій на тему нерівності присвячена створенню математичних моделей розвитку суспільства за різних припущень про характер зв'язку накопичення, нерівності, людського капіталу та інших змінних.

Соціальна нерівність є загальною закономірністю світового розвитку та глобалізації. Глобалізація не вирішує цієї проблеми й не створює передумови для її вирішення, оскільки сам процес глобалізації суперечливий та його наслідки для різних країн та соціальних верств неоднозначні.

Соціально-економічна нерівність, характеризує глобальну проблему бідності. Останні десятиліття внесли суттєві корективи як у саме тлумачення поняття «нерівність», так і в систему інструментарію оцінювання його розмірів та вагомості на рівні кожної окремої країни та в загальносвітовому масштабі.

Основою соціальної нерівності стають освіченість індивідуума, володіння знаннями та вміння їх використовувати. Специфіка індивідуальних якостей людини, її інтелект виступає ключовим фактором, що забезпечує й обмежує доступ до інформації як головного ресурсу економіки.

ВИСНОВКИ

Провівши аналіз соціальної нерівності як політичної проблеми у глобалізованому світі, можемо стверджувати, що нами

- розкрито теоретико-методологічні основи дослідження соціальної нерівності;
- уточнено сутність, чинники формування та розвитку нерівності елементів соціальної структури суспільства;
- подано характеристику соціальної нерівності та соціальних конфліктів;
- проаналізовано соціальну нерівність з політичної та соціологічної думки;
- висвітлено соціальну нерівність як політичну проблему;
- досліджено соціальну нерівність у сучасному світі, яка існує у всіх людських спільнотах.

Нерівність має якийсь оптимальний розмір. Оптимальний для країн рівень нерівності залишається предметом дискусій.

Ряд дослідників доводять, що сильніша нерівність на старті розвитку прискорює економічне зростання, змушуючи людей активніше працювати й накопичувати фізичний і людський капітал, інші доводять, що розвиток відбувається швидше, якщо нерівність обирається в досить невеликих значеннях.

Високий рівень нерівності перешкоджає зростанню людського капіталу в найбільшій частині суспільства, що зменшує як кількість учасників інноваційного процесу, так і звужує ринок інноваційної продукції.

Схоже, що оптимальна нерівність залежить від культурного типу суспільства, що розвивається, і від стартових умов (для дуже бідних суспільств характерна більша нерівність, для суспільств із середнім рівнем економічного розвитку ефективніше порівняно невелике розшарування та більший рівень

солідарності, азійського суспільства відрізняються від європейських та латиноамериканських).

Зниження нерівності шляхом безплатної освіти широких мас ефективніше при переході до розвиненої економіки, тоді як висока освіта в примітивній економіці є марною тратою сил.

У проблемі нерівності існує безліч нез'ясованих питань, але зростання обсягів та якості доступної соціально-економічної інформації плюс розвиток комп'ютерного мультиагентного моделювання дозволяє сподіватися на швидкий прогрес у цій галузі.

Глобалізація пов'язана з формуванням економічного простору, де галузева структура, обмін інформацією та технологіями, географія розміщення продуктивних сил визначаються з урахуванням світової кон'юнктури, а економічні підйоми та спади набувають планетарних масштабів. З одного боку, глобалізація полегшує господарську взаємодію між державами, створює умови для доступу країн до передових досягнень людства, забезпечує економію ресурсів, стимулює світовий прогрес; з іншого – відбувається закріплення периферійної моделі економіки, руйнування малого бізнесу, розвиток глобальної конкуренції, поширення світової бідності.

Соціальна нерівність витісняється нерівністю інтелектуальною, збільшується інтелектуальна експлуатація. Ситуація в країнах «периферії» стає все більш катастрофічною ще й тому, що вироблення нових знань, на відміну від накопичення капіталів, не боїться конкуренції та спілкування, а й передбачає їх. Тому якщо власники капіталу об'єктивно прагнуть розширити сферу свого впливу, то носії знань тяжіють до концентрації та консолідації. Якщо потоки капіталів і сьогодні залишаються різноспрямованими, то потенційні творці знань мігрують виключно з «периферії» до «центру». Таким чином, процес соціальної поляризації у всесвітньому масштабі стає неконтрольованим та необоротним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко Л. К. Сучасні види соціальної нерівності. URL: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Psihologia/12_57325.doc.htm
2. Буткалюк В. Великий поділ: соціальна нерівність в епоху неолібералізму. URL: <http://commons.com.ua/uk/velikoe-razdelenie-socialnoeneravenstvo-v-epoхи-neoliberalizma/>
3. Грицанюк В. Соціальна стратифікація як показник економічного благополуччя та політичної зрілості суспільства. URL: http://virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php/14596/mod_folder/content/0/2013_1/GR2013_1.pdf?forcedownload=1
4. Згуровський М. Загальні тенденції розвитку інформаційного суспільства в глобальному контексті: трансформація світового устрою / М. З. Згуровський // *Інформаційне суспільство. Шлях України*. К., 2004.
5. Інститут соціологічних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <http://www.ucers>
6. Коваліско Н, Савчинський Р. Багатовимірний аналіз соціальної стратифікації сучасного українського суспільства (регіональний аспект) // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 3. С. 5-37.
7. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівності у перехідному суспільстві. Підходи західної соціології / Ольга Куценко. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2012. 316 с.
8. Левкулич В. В. Ідея соціальної рівності в епоху Античності. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2018. Вип. 71. С. 139-150.
9. Ліпсет С., Роккан С. Структури розмежувань, партійні системи та переваги виборців. Попередні зауваження / Сеймур Ліпсет, Стейн Роккан // *Політична наука. Соціально-політичні розмежування та консолідація партійних систем*. 2014. № 4. С. 204-234.
10. Малєєва Т., Овчарова Л. Соціальна модернізація та середній клас. Нові соціальні нерівності. Електронна версія бюлетеня «Населення та

суспільство». 2019. № 381-382. URL:
<http://www.demoscope.ru/weekly/2009/0381/tema05.php>

11. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової; Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
12. Новоженова І. С., Зубченко Л. А. Повернення соціальних класів / І. С. Новоженова, Л. А. Зубченко // *Перспективи*. 16.07.2017. URL:
http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/vozvrashhenije_socialnyh_klassov_2007-07-16.htm#1
13. Нові соціальні нерівності / під ред. С. Макеева. К.: Інститут соціології НАН України. 2006. 355 с.
14. Опалько В. Еволюція поглядів на трактування наукової категорії нерівність та детермінанти її розвитку / В. В. Опалько // *Вісник Черкаського університету*. 2017. №2. С. 38-49.
15. Серeda О.О. Легітимізація соціальної нерівності як чинник конституювання соціального порядку: дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2004. 220с.
16. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві // *Людина і політика*. 2013. № 1. С. 118-128.
17. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: монографія / за заг. ред. Ільчука Л. І. та ін. Херсон, 2010. 376 с.
18. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та ін. / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184с.
19. Судаков М. В. Соціологічна концептуалізація соціальної нерівності як чинника структурної диференціації соціальних систем: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.01 / М. В. Судаков. КНУ ім. Тараса Шевченка. К., 2008. 16 с.

20. Марченко Є. О. Світоглядна еволюція європейської філософії щодо ідей справедливості / Є. О. Марченко // *Філософія освіти*, 3 (5), 2006. К.: Майстер-клас. С. 199–207.
21. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Піщуліна, Я. А. Жаліло, С. І. Лавриненко, Д. С. Покришка / за заг. ред В. Є. Воротіна. К.: НІСД, 2019.
22. Шнірельман В. Поріг толерантності. Ідеологія та практика нового расизму. У 2-х томах. Том другий / Віктор Шнірельман. *Новий літературний огляд*, 2011. 856 с.
23. Шугаєва І. В. «Нові бідні» у соціальній структурі сучасного суспільства. URL: http://pnu.edu.ru/media/disser/referat_shugaeva.pdf
24. David Castells-Quintana, Vicente Royuela. Agglomeration, inequality and economic growth // *The annals of regional science* (2014) 52:343–366. doi 10.1007/S00168-014-0589-1.
25. Dmitry Ryvkin, Anastasia Semykina. An experimental study of democracy breakdown, income and inequality // *Experimental Economics* (2017) 20:420–447. DOI 10.1007/s10683-016-9490-3.
26. François Bourguignon, Francisco H. G. Ferreira, Michael Walton. Equity, efficiency and inequality traps: A research agenda // *The Journal of Economic Inequality*, (2007) 5(2), pp. 235–256. doi:10.1007/s10888-006-9042-8.
27. Joanna Alexopoulos, Tiago V. Cavalcanti. Cheap home goods and persistent inequality // *Economic Theory*, vol. 45(3), 2010. pp. 417-451, December. Society for the Advancement of Economic Theory (SAET). DOI 10.1007/s00199-009-0495-4.
28. Khandakar Quadrat-I Elahi. Economic Inequality and Paretian Welfare Economics: Some Insinuating Questions // *Forum for Social Economics*, Volume 35, Issue 1, Fall 2005. pp. 19-36.
29. Kwabena Gyimah-Brempong. Corruption, economic growth, and income inequality in Africa // *Economic of Governance*. (2002) 3: 183–209.

30. Lin J., Kelley-Moore J. New dimensions of inequality: inter-individual variability in functional limitations by race/gender [Electronical resource] / J. Lin, J. Kelley-Moore // *The Gerontologist*. 2016. Volume 56, Issue Suppl_3, 1. P. 22. Access mode: <https://doi.org/10.1093/geront/gnw162.091>
31. Mizuno, N., Naito, K. & Okazawa, R. Inequality, extractive institutions, and growth in nondemocratic regimes. *Public Choice* 170, 115–142 (2017). doi:10.1007/s11127-016-0387-7.
32. New Dimensions of Social Inequality. Postdoctoral Research Project carried out by Dr. Charles Walker [Electronical resource] / CEELBAS. – Title from screen. Access mode: <http://www.ceelbas.ac.uk/research/socialinequality>
33. Rodríguez-Pose, A. & Tselios, V. Inequalities in income and education and regional economic growth in western Europe // *The Annals of Regional Science* (2010) 44: 349-375. <https://doi.org/10.1007/s00168-008-0267-2>.
34. Sehrawat, M., Giri, A.K. The impact of financial development, economic growth, income inequality on poverty: evidence from India. *Empir Econ* 55, 1585–1602 (2018) doi:10.1007/s00181-017-1321-7.
35. Vincent J. Robots and AI are going to make social inequality even worse, says new report [Electronical resource] / James Vincent / *The Verge*. 13.7.2017. Access mode: <https://www.theverge.com/2017/7/13/15963710/robots-ai-inequality-social-mobility-study>
36. Weiss F., Roksa J. New dimensions of educational inequality: Changing patterns of combining college and work in the U.S. over time [Electronical resource] / Felix Weiss, Josipa Roksa // *Research in Social Stratification and Mobility*. June 2016. Volume 44. Pages 44-53. Access mode: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0276562416300117>
37. Woojin Lee, John E. Roemer. Income Distribution, Redistributive Politics, and Economic Growth // *Journal of Economic Growth*, 3: 217–240. (September 1998).
38. Ying Wu, Hong Yao. Income Inequality, State Ownership, and the Pattern of Economic Growth – A Tale of the Kuznets Curve for China since 1978 // *Atlantic Economic Journal*, vol. 43(2), pp. 165-180. DOI 10.1007/s11293-015-9451-9.